

УДК 94(560)(470)''12/19''

Примљено:
13. март 2011.

Прихваћено:
25. мај 2011.

Прегледни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година VII, vol. 10

Број 1/2011.

стр. 59-86

*Ратко Љубојевић**

НЕКОНТРОЛИСАНА СИЛА КАО ИНСТРУМЕНТ ОСВАЈАЧКЕ ПОЛИТИКЕ ОСМАНСКИХ ВЛАСТИ НА БАЛКАНУ

Резиме

Неконтролисана сила османских власти није била стихијна већ систематична, у функцији њихове освајачке политике. Насиље османских власти у балканским земљама различито се испољавало у периоду јаке централне власти и у периоду њеног слабљења. Док је централна власт била снажна, основни облици насиља на још неосвојеним територијама били су у функцији пустошења пограничних територија ради њиховог лакшег заузимања и материјалног исцрпљивања у периоду вазалства. Када би нека територија била коначно заузета, насиље је било у функцији подмлађивања војних редова и државне администрације хришћанским робовима, као и у функцији прикупљања пореза за царску благајну. Када је ослабила централна власт, насиље је попримило нове облике застрашивања и материјалног исцрпљивања.

Кључне речи: неконтролисана сила, терор, освајачка политика, османска власт, Балкан

Увод

Универзалног је значења чињеница да се моћ владајућих темељи на сили, а силе нема без принуде. Вишак испо-

* Безбедносно информативна агенција, Београд.

љене силе владајућих води ка посебном облику владавине: терору – страховлади. Терор је био један од кључних инструмената освајачке политике Османске државе. Доласком на Балкан, и на територије српских земаља Османлије су систематично примењивале различите облике насиља, најпре у циљу поробљавања балканских народа и територија а касније, за време страховладе, ради одабира најбољих младих робова за нове ратнике и редовног прикупљања прихода за даља освајања.

Освајачка политика Османског царства и страховлада Османлија предмет су западно-европске политичке историографије од почетка XIX века. Тада је Османско царство било у средишту европских и средоземних збивања: Бонапартин поход на Египат, ратови са Русијом, устанци у Србији и Епиру, борба за независност Грчке, француски напад на Алжир... Чинило се да се Царство, од кога је Европа вековима дрхтала, ближило своме крају или да барем престаје његова доминација над великим бројем народа, било хришћана или муслимана, Европљана или Источњака. Због тога су сва дела о Османском царству која су написана током XIX века била заснована на западњачком, антиосманском становишту.

Према западњачком становишту XIX века, османски режим је био режим тираније, суровости и насиља, имао је за своју премоћ да захвали само снази војске и бруталним притисцима којима је неконтролисано и стихијски, по сопственом нахођењу, прибегавала његова влада; султани су приказивани или као немилосрдни крвници, вођени жељом за влашћу, који су владали захваљујући терору, или особе без карактера који су живели у разврату и корупцији. Мало се писало о томе да је османски свет познавао сасвим одређен систем власти, да је постојала строго организована администрација, да су различити облици терора били део систематичне политичке тактике освајања, потчињавања и доминације.

Дела о Османском царству као синониму неконтролисаног терора, написана на Западу током XIX века, била су углавном заснована на хроникама и путописима, па су и сама била сведена на пуку дескрипцију. На дескриптиван начин писали су о османским зулумима и српски хроничари и историчари XIX века. Међутим, већ почетком XX века, поја-

вљују се епохална дела Стојана Новаковића, Мите Петровића и Михаила Гавриловића, заснована на грађи из османског периода, сачуваној у историјским архивама Краљевине Србије. У овим делима се објашњава организација власти Османске државе на Балкану, као и генеза односа Срба и Турака од времена османског сизеренства до Првог српског устанка. У овим делима, први пут се систематизује и анализира домаћа архивска грађа о различитим облицима терора османских власти над српским народом.

Када је после Другог светског рата олакшан приступ турским архивама, настају озбиљне стране научне студије о Османској држави које се пишу како на Западу тако и на Истоку. Тек тада је било могуће засновати истраживања на изворној османској архивској грађи првога реда. Тек тада је истраживањима о владавини Османлија било могуће обезбедити потпуну научну фундираност. У другој половини XX века, на овој грађи заснована, појавила су се капитална дела како турских писаца, међу којима свакако треба издвојити Халила Иналцика и Шефкета Памука, тако и оних западно-европских, као што су Робер Мантран и Доналд Котерт. У њиховим делима, значајан простор је посвећен положају хришћанског становништва у европском делу Османског царства у различитим периодима турске доминације, чиме је проблем терора као инструмента османске освајачке политике и владавине стављен у шири, европски контекст. На такав, научно продубљен начин, о турској доминацији на Балкану пишу и домаћи савремени историчари, пре свих Радован Самарџић и Момчило Спремић.

У научној литератури посвећеној освајачкој политици Османског царства релативно ретко се говори о томе да је насиље мењало облике и јачину, у зависности од снаге централне османске власти. Насиље османских власти у балканским земљама, као узрочно последични однос доминације силе и присиле, различито се испољавало у периоду јаке централне власти, до краја XVI века, и у периоду њеног слабљена, током XVII и XVIII века. Док је централна власт била снажна, основни облици насиља на још неосвојеним територијама били су у функцији пустошења пограничних територија ради њиховог лакшег заузимања и материјалног исцрпљивања у периоду вазалства. Када би нека територија била коначно

заузета, насиље је било у функцији подмлађивања војних редова и државне администрације хришћанским робовима, као и у функцији прикупљања пореза за царску благајну. Када је ослабила централна власт, насиље је попримило нове облике застрашивања и материјалног исцрпљивања на простору на којем је владала велика несигурност и страх.

Разумевање историјског развоја османске освајачке политике током више стотина година доприноси бољем сагледавању услова у којима су вековима живели народи на Балкану. Ови услови су несумњиво определили и положај српског народа у времену после извојевања националне независности, на Берлинском конгресу 1878. године. Последице насиља османских власти над српским народом су проређивање становништва, његова делимична исламизација, насилно раздвајање чланова породица, живот на веома ниском економском нивоу, углавном у борби за пуко преживљавање. Све ове, већ добро познате чињенице потребно је узети у обзир када се анализирају узроци релативно ниског нивоа друштвено економске развијености Балкана уопште и српских земаља посебно.

Верске основе политичке идеологије Османлија

Политичка идеологија Османлија темељила се на непрекидном светом рату који се води у име муслиманске вере, једине којој припадају „правоверни“.¹ Иза идеје о муслиманском верском примату стајали су политички интереси доминације и економски интереси попуњавања царске, државне благајне. Овим интересима били су подређени сви циљеви и инструменти освајачке политике Османлија.

Османска власт вршила је перманентно и организовано насиље, бруталним и екстремним мерама, у циљу обезбеђења доминације на освојеним територијама. С обзиром на то да је власт успостављала насиљем и нехуманим активностима, уливала је страх и на тај начин обезбеђивала апсолут-

1 J. T. Johnson, *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition*, New York, 1991, стр. 66.

ну послушност поробљених. У овом случају, насиље је био метод владавине, а циљ стицање и увећање економске моћи.²

Народ се на освојеним територијама вековима бранио од терора Османлија на дефанзиван начин: бегом из пограничних области у унутрашњост земље, из вароши на кључним саобраћајницама у брда, сакаћењем и превременом жидбом мушке деце да не би постајали јањичари, променом вере. Био је то резултат терором изазваног страха за материјалну егзистенцију, за живот и будућност деце, за сопствени живот.³

Иако је народ на освојеним територијама вековима понижаван, економски експлоатисан, физички и духовно зостављан, истребљиван, расељаван, опстао је на својој земљи. То је било могуће зато што га је управо она иста врховна власт Османлија, која га је терорисала на освојеним територијама, сачувала од нестајања. Османској власти није било у економском интересу да поробљен народ својим терором сасвим уништи.⁴ Сељак је, радећи на земљи спахије, стварао материјалну основу не само за богаћење тог свог непосредног господара већ и за пуњење царске, државне касе златом неопходним за нова освајања.

Систем војне окупације Османлија на поробљеним територијама одржавао се првенствено захваљујући „цеђењу“ земље.⁵ Како је то што су сељаци од страшног терора са земље бежали, било у супротности са политиком „цеђења“ земље, османске власти су у одсудним тренуцима попуштале омчу. Тада би поробљен народ добијао неке олакшице које су стварале привид побољшаних услова живота. Политичка тактика владавине Османлијама на освојеним територијама се мењала, али њен циљ је увек остајао исти: обезбедити младе, здраве снаге за попуњавање војних трупа и исцедити из поробљеног народа што више прихода у производима и новцу, па кренути у нова освајања, под заставом Алаха.

2 C. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul, 1990, стр. 42.

3 D. Angelov, „Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs“, *Byzantinoslavica*, br. 17, 1956, стр. 128.

4 C. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, стр. 45.

5 З. Његован, „Пољопривреда у време турске власти“, *Пољопривреда средњовековне Србије*, Београд, 1997, стр. 79.

Османлије су кренуле у освајање византијских територија у име муслиманске вере. Иако се муслиманска вера ширила чистотом душе и Алаховим учењем, бритка сабља је била успешнија па се увиђа да су прљави интереси често били испред моралних.⁶ Век настанка османске државе био је суров, тако да је уливао несигурност, страх и панику у становништво. Нико није био у стању да предвиди нови дан који је могао да донесе ратну похару и убиства или да поробљено становништво буде продато у робље.⁷ Начин живота диктирала је тренутна ситуација, па ни раса нити религија нису помагале становништву.

У тако суровим околностима, настала је османска држава на чијој је страни била и Алахова воља.⁸ Вера и закон налагали су фанатично ширење Ислама који је био свемоћан. Своју надмоћ испољавао је изнуђивањем и масакрима.⁹

Да је муслиманска вера помогла стварању османске државе говори неколико сура из Курана које имају јасне и прецизне заповести.¹⁰

„Војна је неопходна ради распростирања Ислама.“ Сам рат, кога муслиманска вера назива светим, како се у сури наводи „неопходан је“ јер идеологија није довољна, па је ширењу муслиманских територија, поред чистоте душе, придодата и бритка сабља. „Дихад“ или религиозна војна (свети рат) има своје више значење, па по пророковим речима: „Један дан војне више вреди, но месец поста, а кап проливане крви на војни (разуме се за веру, јер друге не може бити) даје рај.“ Идеолошки смисао светог рата је у томе да границе ширења Ислама не постоје. „Мир се никад са неверним не закључава, но само примирје.“ Према томе, крај светог рата се очекује оног тренутка када на целој васељени буду само муслиманске територије. До тада, рат се води стално, осим за време муслиманских духовних празника. „На неверне ваља увек

6 Е. Беј, *Алах је велики*, Београд, 1937, стр. 9.

7 И. Белдачину, „Почеци – Осман и Орхан“, Р. Мантран, ур., *Историја Османског царства*, Клио, Београд, 2002, стр. 37.

8 С. Kafadar, *Between Two Worlds: The Constitution of the Ottoman State*, Berkeley, 1995, стр. 64.

9 Р. Мантран, *Историја Османског царства*, стр. 8.

10 М.С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских - југословенских земаља у Турској и Аустрији*, Београд, 1872, стр. 142, 143.

војитити ван четири света месеца, у које се налаже бранити се, но не нападати.“

Свети рат се води на три фронта и то: „*прво, противу неверних који се још нису покорили Мухамеданцима; друго, противу неверних, покорених Мухамеданцима и треће, противу самих муслимана који се не повинују имамима.*“ Сваки немуслиман сматран је грешником јер није био „праве вере“. Његов једини спас било је преобраћање у ислам. „*Пријатије Ислама очишћава сваког неправоверног*“, што говори да друга вера не треба ни постојати, те они који прихвате ислам, биће очишћени од свих грехова и у будуће бити део правоверних. „*У Нејосаи или нечисте ствари урачуњава се и Тафир (име неправоверних): Тафир био под влашћу или не нечист је.*“ Чак и државни чиновници, који нису били муслиманске вере, нису спадали у правоверне. Наиме, у време оснивања младе Османове државе није било довољно државних чиновника муслимана, те су их узимали са поробљених територија, ако су могли да одговоре захтеву. Али ни тада, иако у државној служби, они нису сматрани правовернима. А када би се неко преобратио у ислам, па пожелео да се врати својој првој вери, био би покошен. „*Тафир, примивши Ислам, па одпавши од овога убија се, пошто му се да три дана на размисљање.*“

„Неправоверни“ су сурама Курана постављени као грађани другог реда, обесправљени и унижени. Неверни људи који би били заробљени, чак и када се радило о муслиманској земљи, постајали би робље, осим ако би примили Ислам. Међутим, члановима њихових породица није било спаса од ропског положаја: „*У робље се урачунавају сви становници у покореним муслиманским земљама који нису муслимани. Сви неверни заробљени, морају примити Ислам, а жене и деца постају робље.*“ Понизност положаја немуслимана јасно је предочена и суром којом се заповеда да „*неправоверни отац нема никаквих права над потурченом ћерком.*“ То је значило да је девојка која се венча за муслимана губила сваки контакт са својом породицом.

У сурама се до танчина санкционише имовинска обесправљеност „неправоверних“. „*Зекат, или дужност, је муслиману да војује са невернима ради разрешења Ислама и ради издржавања сиротиње (муслиманске).*“ Но и „непра-

воверни имају право на зекате, на деобу имања добијених у ратовима, али само у случају кад муслиманима помажу противу неверне своје браће.“ „Неверних је земља муслиманска, која се дели међу војницима. Само муслиман може имати непокретног имања.“ Поменута сура утицала је на војнике под Алаховом заставом који су били „неправоверне“ вере да прихвате ислам. Тако би у биткама стекли право на деобу ратног плена и на бољи друштвени статус.¹¹ Сурама се такође наређује да „муслиман наслеђује од рођака свог немуслиманана имање, али неправоверни од муслиманана не.“ Била је то још једна привилегија правоверних, и начин да „неправоверни“ приме ислам.

На разликовању немуслиманана од муслиманана и дискриминацији немуслиманана суре Курана инсистирају и кроз наредбе којима се санкционише свакодневни живот. Права *ehle zimet*, или неправоверних који плаћају цизју, као посебан порез намењен искључиво немуслимананима, ограничавали су њихови мулсимански господари. Сура каже да „*ehle zimet морају указивати особито поштовање правовернима. Није им допуштен улазак у џамију. Морају носити другачије одело од правоверних. Куће им морају бити ниже и лошије од кућа правоверних. Раскош и богат живот невернима се забрањује.*“ „На суду правоверни има првенство над неверним. Он седи, а овај га двори. Неверни не може никоме сведочити ни за сведока примљен бити.“ „Реч дата невернику не вреди“. Предочене суре из Курана јасно указују на сврху светог рата Османлија. Сврха светог рата није била да уништава, већ да потчињава невернички свет, *darulharb*.¹²

Освајачка политика

Пустиња. Широка, вечита, неизменљива. Иста онаква, каква је била када је по њој тумарала Хагара, прогнана наложница праоца Аврама. Она је оставила на милост и немилост свемоћној пустињи свога сина Исмаила, од кога Арапи, по свом веровању, воде порекло.¹³ О Исмаилу, Господ је рекао:

11 G. Kadly-Nagy, "The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, br. 3-4, 1980, стр. 26.

12 X. Иналцик, *Османско царство*, Београд, 1974, стр. 12.

13 L. Febvre, "Review of Köprülü, Les origines de l'empire ottoman", *Anna-*

„Биће то дивљи човек; његова рука ће посегнути на све и све руке ће посегнути на њ.“¹⁴

У делу тог суровог простора, у Анадолији, живео је Ертогрул, син Сулејман – шаха. Његово племе је тада бројало 400 шатора. Од султана Алудина добио је насеље Сојут као баштинску земљу а области Доманича и Ермени Белија за летње пашњаке.¹⁵

После Ертоглуове смрти, наследио га је његов син Осман који је обновио пријатељске односе са појединим истакнутим хришћанима. Међутим, нису сви хришћански владари имали поверења у Османа, који је због тога имао сукобе који су односили жртве на све стране. Сазнавши да је Осман запао у немилост, селџучки султан лично му је пошао у помоћ и стигао у област града Караџахисар да казни хришћане. Сплетом околности, султан је морао да се са војском врати, јер су Монголи напали град Ерегли (Хараклеју у Кападокији).¹⁶ Осман је сам извојевао победу над Хришћанима а султан му је за узврат послао заставу и поклоне. Након што је заузео град, почео је да организује своју државу. Напуштене хришћанске куће дао је људима који су дошли из емирата Гермијана, цркве је претворио у џамије и увео муслиманску молитву.

Крајем 13. века, потомци Османа, пограничног газија и оснивача османске династије, створиће империју која се пружала од Дунава до Еуфрата. Творац те империје био је Бајазит I (1389-1402) чији је надимак био *Јилдирим* (Муња). Он је 1396. године код Никопоља до ногу потукао најопаснију крсташку војску Европе. У то доба, најмоћнијој исламској држави, Мемлучком султанату, поробио је градове на Еуфрату и изазвао на бојно поље владара централне Азије и Ирана, великог Тимура.¹⁷ Син моћног принца, победник, свестан своје величине и снаге, интеллигентан, предузимљив и доминантан, није водио рачуна о мишљењу других. Са идејом водилом о обнови Римског царства под муслиманским барјакком водио је свети рат.¹⁸

les: Economies, sociétés, civilisations, br. 9, 1937, стр. 97.

14 Е. Беј, *Алах је велики*, стр. 8.

15 И. Балдичану, „Почеци – Осман и Орхан“, стр. 15.

16 И. Балдичану, „Почеци – Осман и Орхан“, стр. 15.

17 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 9.

18 Н. Ватен, „Успон Османлија 1362-1451“, Р. Мантран, ур., *Историја*

Централизована османска администрација није се допала утицајним анадолским породицама које су држале земљу у виду *вакуфа*, верских задужбина или *емлука*, слободних пољских добара. Негодовала су и племена која су образовала борбене јединице тако да су испољавала своје незадовољство према Османлијама подржавајући бивше династије које су им гарантовале личне привилегије. Оваква незадовољства и непослушност Османлије су називале издајом светог рата који воде, тврдећи да такво понашање помаже непријатељима вере. Водећи рачуна искључиво о сопственим интересима, а позивајући се на шеријатску свету дужност да се непријатељи вере уклањају, Османлије су често нападале не само хришћане него и своје муслиманске суседе.¹⁹

Османлије су утемељиле своју империју ујединивши муслиманску Анадолију и хришћански Балкан под својом управом. Док су у Анадолији и на Балкану водили свети рат, они су пљачкали и пустошили где год су стигли, не водећи рачуна о томе да ли се ради и непријатељској или савезничкој територији.²⁰ Међутим, када би потчинили неку област, настојали су да што пре уведу ред и поредак. Уважавајући локалне обичаје и традицију, Османлије су покушавале да обезбеде мирољубиво потчињавање локалног становништва и да задобију њихово поверење. Хришћанима и Јеврејима гарантован је живот и сигурност, под условом да буду покорни и редовно плаћају дажбине.²¹ Политичка идеологија непрестаног рата и преобраћања „неправоверних“ у ислам, наслонена на суре Курана, била би тако подређена прагматичним интересима попуњавања царске, државне благајне. Хришћани су имали слободу вероисповести и могућност да живе у складу са сопственим верским законима. Тако је зналачким вођењем помирљиве политике османска држава проширивала своје области и повећавала изворе својих прихода.²²

Османског царства, стр. 49.

19 R. P. Lindner, "Stimulus and Justification in Early Ottoman History", *Greek Orthodox Theological Review*, br. 27, 1982.

20 Г. Шкриванић, *Косовска битка*, Историјски институт НР Црне Горе, Цетиње, 1956, стр. 11.

21 Х. Иналцик, *Османско царство*, стр.12.

22 Х. Иналцик, *Османско царство*. стр.20.

Саставни део експанзионистичке доктрине Османлија био је толерантан однос према домаћем племству и војничкој класи. У освојеним областима, Османлије су преузимале војничку класу у своју службу. Војници су добијали право на плодуживање државне земље утврђене величине и били су ослобођени плаћања низа дажбина. Османизација освојених области није значила брз, радикалан преображај, већ поступан развој.²³

На чињеницу да је освајањем територија Османска империја стицала економску моћ, од разгранате трговине и разноврсних дажбина, Бертрандон де ла Брокијер је скренуо пажњу 1432. године. Он је тада забележио да се османски годишњи приход попео на 2.500.000 дуката и, уколико би сва ова средства Османлије искористиле, могли би лако да изврше инвазију Европе.

Економском моћи, Османлије су шириле и војну моћ. Освајајући Цариград, град су тукли до тада невиђеним оружјем, огромним топовима, што је значило победу модерног оружја. Након освајања града силом, верски закон је дозвољавао тродневну пљачку. Покретна имовина је на основу шеријата била законити плен војника, а становништво се могло легално поробити.²⁴

Стубови царства

Традиционално схватање државе на Блиском Истоку подразумевало је да врховна власт припада султану. Главне активности те власти спадале су у делокруг три засебна одељења: за политичка питања, за правосуђе и за финансије.²⁵

Очување државне власти, унутрашња безбедност и одбрана територија спадали су у домен политичког одељења, за шта су били одговорни везири. Двојица казаскера представљали су правосуђе а дефтердари финансије. Канцеларијом је руководио нишанџија који је на поједине документе стављао *тугру*, султанов званични монограм, да би им дао правоснажност. Носиоци ове четири службе били су познати под називом „стубови Царства“. Они су били одговорни ди-

23 Х. Иналџик, *Османско царство*. стр. 21.

24 Х. Иналџик, *Османско царство*. стр. 35.

25 Х. Иналџик, *Османско царство*. стр. 132

ректно султану а он је доносио пресуде у вези њихове јавне делатности.²⁶

Коначне одлуке о судским споровима потпадале су под шеријат. Улема је предствала највећу силу, независну од везира и била је одговорна за примену шеријатског закона. Она је именовала и отпуштала кадије и верске достојанственике. Шејх – ул ислам, поглавар улеме, временом је оснажио свој утицај и постао саветник у решавању важних државних послова.

Војска Османлије су створиле модерну и јаку војску. Она је била сврстана у пет родова: коњицу, пешадију, артиљерију, морнарицу и специјалне јединице. У османску војску регрутовани су и муслимани и хришћани.²⁷

Коњица се већином састојала од лаке коњице са изузетком мањег броја коњаника опремљених оклопима, за коњанике и коње. Османлијска пешадија делила се на више корпуса. Јаје, пешадијске јединице, биле су организоване у оцаке. Међу пешадијом, биле су регрутоване и јединице за извиђање, за рад у рудницима, посаду утврђења, и за помоћне војнике у морнарици. Најпознатији пешадијски корпус били су јањичари.

Османлије су стално модернизовале своје трупе, па су велики значај придавали артиљерији. Морнарицу, чије је седиште било у Галипољу, почели су да граде од времена Орхана.

Војни систем имао је читав низ заната: коваче, радионице за израду оклопа, специјалне јединице за поткопавање зидова утврђења, мајсторе за израду стрела. Вештом политиком, Османлије су знале како да искористе занатско умеће хришћана, чији су отпор сузбили давањем знатних пореских олакшица. Османлијски начин ратовања био је за то време модеран и далеко је превазилазио средњовековни начин ратовања. Стога противници нису могли бити ништа друго до губитници.²⁸

Право Османска власт је примењивала различите правне норме, зависно од потреба за добро функционисање државе. Правни поредак почивао је на два основна правна систе-

26 Х. Иналцик, *Османско царство*, стр. 133.

27 Н. Белдачину, „Организација Османског царства“, Р. Мантран, ур., *Историја Османског царства*, Клио, Београд, 2002, стр. 153.

28 Н. Белдачину, „Организација Османског царства“, стр. 156.

ма: на муслиманском праву (шеријату) и правним нормама народа које су Османлије поробиле. Вешти политичари који су пристајали на уступке били су само прагматични, уносећи одредбе обичајног права поробљених провинција. Шеријат је владару давао слободу да доноси нови закон кад му муслиманско верско право не омогући да реши неку новонасталу ситуацију.²⁹

Та двојност правних норми омогућавала је да се не прекида дубоко укоренења традиција а самим тим очекивао се мањи отпор новонасталој власти. Осим тога, економија је наметала правне норме које су биле већ устаљене и као такве, није их требало мењати. Очити пример је био примена саксонског рударског права на Балкану.³⁰ Проблем експлоатације рудника није било могуће решити одредбама куранског права. Фетве које је издавао шејх ул – ислам, нису омогућавале оно што су пружали закони који су били на снази у тренутку освајања рударских подручја, тако да су власти биле приморане да прихвате *nolens volens*, то јест законе на снази. Искуство их је учило да драстичне промене смањују приходе од дажбина.³¹

Јавни ред и мир Снажан утицај на политику османских власти имало је јавно мњење. У другој половини 16. века, када је дошло до обезвређивања војничких зарада због девалвације новца, велики број капукулу одреда и занатлија образовало је савез штитећи сопствене интересе. Припадници капукулу трупа постајали су занатлије и трговци, док су други свој новац улагали у трговачке или зеленашке послове.³² Овако снажни савези у време финансијских и економских криза били су спремни на устанке и побуне.

Закон је раји забрањивао да носи оружје, тако да су побуне по провинцијама биле ретке. Међутим, сељаци су неретко, из више разлога, напуштали земљу, што је био један вид пасивног отпора. Он је османској власти задавао исто толико проблема колико и незадовољства и устанци јер је др-

29 Н. Белдачину, „Организација Османског царства“, стр. 138.

30 Г. Елезовић, *Турски споменици*, Књига 8, Српска академија наука и уметности, Београд, 1950, стр. 44.

31 Х. Иналцик: *Османско царство*, стр. 101.

32 Х. Иналцик, *Османско царство*, стр. 139.

жавна благајна остајала без прихода што је поткопавало војну снагу Царства. Под претњом да ће земља остајати пушта, власт је била принуђена да доноси повољне мере за сељаке, понекад снижавајући намете.³³

Уколико су били праведнији, османски владари су лакше задовољавали вољу народа и постајали полуларнији. Да би исказали своју оданост шеријату, султани су повремено издавали општа наређења са циљем да се казне она лица која занемарују молитве или не поштују рамазански пост. Из истог разлога забрањивали су рад крчми и јавних кућа а сами су обавезно ишли у џамију и често давали милостињу сиротињи и дервишима.

Државне финансије Да би се на најбољи начин управљало финансијама и приходима државе, османске власти су прописима, које је надгледао баш дефтердар, имале потпун увид у економску ситуацију у читавом Царству.³⁴ Законодавство је омогућавало султану да се директно обавести и донесе одређене одлуке о финансијама.

У делу „Kutagu Bilig“, написаном 1069. године, износи се схватање државе које ће касније ући у сва исламска дела о политичкој теорији: “Да би се владало државом, потребна је велика војска. Да би се издржавали војни одреди, неопходно је велико благо. Да би се обезбедило то благо народ мора бити имућан. Да би народ био имућан, закони морају бити праведни. Ако се било шта од овога занемари, држава ће се распасти.”³⁵

По овој теорији, правда је штитила поданике од злоупотреба представника власти и незаконитих намета а циљ такве политике било је јачање царске моћи. Ако је та моћ понекад била угрожена а самим тим и престо, султан је изналазио начина да поврати моћ, по некад жртвујући и најближе сараднике. Када су 1588. године спахије биле плаћене девалвираним новцем са упола мањом вредношћу, на њихов захтев шејх ул – ислам је издао фетву којом је потврдио неправду. Након овога, спахије су захтевале погубљење Мехмед – паше, који је био творац поменуте реформе. Иако није желео да

33 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 140.

34 Н. Белдачину, „Организација Османског царства“, стр. 143.

35 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 93.

уважи захтев спахија, на наговор везира који су му објаснили да је ситуација опасна, султан је наредио извршење смртне казне над Мехмед – пашом: главним дефтердаром.³⁶

Систем владавине на освојеним територијама

Сва османлијска земља, освојена мачем или отета од муслимана чије је понашање угрожавало свети рат, легитимно је припадала султану.³⁷ Ако би се један град сам предао, војска га није уништавала и пљачкала али ако би пружио отпор, град би био порушен и попаљен. Његово становништво би било опљачкано и одведено у робље, а освојени град постајао је војна колонија која је била полазиште за нова освајања.

Да би одржали војну моћ, Османлије су оформили јединствену институцију јаничара (тур. *yeniçeri*, „нове трупе“). Ова институција потиче од права емира на сваког петог заробљеника (тур. *pensek/pensik*) у светом рату.³⁸ По угледу на *pensek*, поменуте јаничарске јединице попуњаване су и путем институције *devşirme*, одабира младих хришћана који су присилно као деца одвођени, школовани и постајали део цареве елитне војске.

Моћни чинилац османлијског јединства и централизоване администрације био је робовски систем „кул“. Поред јаничарског корпуса, постојао је и корпус војних намесника робовског порекла и војска спахија, чиме је ојачана централна власт по освојеним провинцијама. Такво стање, утицало је на сељаке и трговце којима је централизована власт омогућавала повољнији положај него претходни режими. Овај фактор султану је омогућавао престиж и у свести муслиманског живља.³⁹

Новоосвојене области, султан је поверавао двојици својих представника, бегу и кадији. Бег је припадао војничкој класи и заступао је извршну власт а кадија је био из редова улеме, и представљао правосуђе. Бег, иако моћан, није могао

36 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 131.

37 Н. Ватен, *Успон Османлија 1362-1451*, стр. 47.

38 Н. Ватен, *Успон Османлија 1362-1451*, стр. 49.

39 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 28.

извршити ниједну казну а да претходно од кадије не добије одлуку. Сам кадија, деловао је независно од бега, приликом доношења одлука и примењивања шеријата и кануна.⁴⁰ Као симбол власти и моћи, султан је бегу давао заставу (тур. *сањак*), тако да се и територија на којој се простирала моћ санџак бега звала „султанов санџак“.⁴¹

Османлије нису одмах освојене територије стављали под директну управу већ су поштовали феудалне принципе: у почетку су од својих вазалних кнежева захтевали сасвим мали годишњи данак. Касније, да би загарантовали покорност, тражили су да им вазални кнез пошаље свог сина као таоца, а сам кнез је морао једном годишње да дође султану и закуне се на верност. Поред новчаних обавеза које су имали вазални кнежеви, морали су своје војне трупе да шаљу за султанове ратне походе. Од њих је султан захтевао да његове пријатеље и непријатеље сматрају својим пријатељима односно непријатељима. Ако вазални кнез не би испунио своје обавезе, његова земља је проглашавана поприштем рата („дурулхарб“) и тако излагана беспошtedним разарањима газија.⁴²

Како су се догађаји на међународној сцени одвијали, тако су и Османлије прибегавале различитим тактикама и различитој политици на освојеним територијама. Након освајања Солуна 1430. године, Османлије су схватиле да ће територије јужно од Дунава бити безбедне једино ако се налазе директно под њиховом непосредном управом. Таква ситуација је захтевала агресивну политику. Међутим, Османлије су тада уочиле да угарски утицај расте у Србији и Влашкој па је требало сачекати повољну прилику за напад.⁴³ Смрт угарског краља Сигмунда 1437. године омогућила им је да крену путем политике агресије тако да је њихова војска већ следеће године прешла Дунав и пробила се чак до Сибиња, административног седишта Ердеља. Након демонстрације своје силе

40 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 147.

41 Х. Иналдик, *Османско царство*, стр. 147.

42 Н. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916, str. 89.

43 С. Новаковић, *Балканска питања*, Београд, 1906, стр. 22.

и снаге у Угарској, Османлије су 1439. године заузеле и прогласиле Српску Деспотовину османском провинцијом.⁴⁴

Већ наредне године, приликом покушаја да истерају Угре из Београда, Османлије су претпреле огроман пораз од Јанка Хуњадија, па је међу њима наступила пометња. То је условило повратак мирољубивој политици и 12. јуна 1444. године у Једрену је потписан мировни споразум са Угарском. У знак мировне политике, Османлије су дале свој пристанак за обнављање Деспотовине Србије а Угри су се сложили да не прелазе Дунав и не потежу своје захтеве према Бугарској.⁴⁵

*Неконтролисана сила у функцији
стицања и увећања економске
моћи на поробљеној земљи*

Оно што османлијска власт није могла да постигне на бојном пољу, успевала је поигравањем са властољубивим удворицама. Након битке на Галипољу 1354. године, Турци Османлије, за неколико деценија овладали су готово читавим Балканским полуострвом. Неке земље су покорили а неким земљама само су наметнули врховну власт па су оне, као турске вазалне земље продужиле своје постојање. Султанови вазали, који су могли бити цареви, краљеви, деспоти или обични феудалци, били су господари области на којима су сакупљали новац а затим га предавали султану. Вазали поробљених земаља могли су разговарати са султаном тек када му плате харач.

Данак који је Порта убирала исцрпљивао је све вазалне земље. И поред тога, неки балкански династи везивали су се за Порту, желећи на тај начин да уживају заштиту отоманских власти. На ту заштиту могли су да рачунају само у случају редовног давања харача. Ако би исплата харача дошла у питање, султан је војном акцијом обезбеђивао поменуте приходе. Отоманске власти су пратиле понашање својих вазала и о томе обавештавале султана а вазали су са страхом гледали да испуне своје обавезе да се не би замерали султану.

Султан није допуштао да се о висини данка преговара. Он је вазалима одређивао годишње обавезе и они су били ду-

44 С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд, 1933, стр. 91.

45 R. Mihaljčić, *Kraj srpskog carstva*, Београд, 1975, стр. 199.

жни да ове обавезе испуне - ни мање ни више. Са страхом и зебњом, вазали су некада покушавали да сакупе више новца него што би их султан обавезао, не би ли му се на тај начин додворили.⁴⁶

Отоманске власти истребиле су српску властелу а властелу царске крви у корену уништили. Административно су поцепали све српске земље и тиме створили сметњу народном ослобођењу а својом управом направиле су потпун застој у развићу српског народа. Дажбина је било великих а српски народ их је тешко, са зебњом и са страхом подносио.⁴⁷

Када су 20. јуна 1459. године Турци заузели Смедерево, поробљену земљу поделили су на санџаке, а по неколико санџака чинило је пашалук. Пашалуком је управљао везир кога је постављао султан. Београдски пашалук био је подељен на 12 нахија а свака од њих је била подељена на кнежине и мање области. Кнежине су биле састављене из села којих је у то време било око 680. У свакој нахији налазио се по један муселим чији је задатак био отправљање полицијских послова и по један кадија – нахијски судија. У кнежини био је старешина кнез а у селу кмет. Кнеза и кмета бирао је народ који је своје поверење поклањао поштеним, одважним и имућним домаћинима. Поробљене земље отоманске власти су сматрале царевом, па су сву земљу проглашавале султановом својином. Српско поробљено становништво, Турци су називали рајом и дозвољавали му да обрађује поља али да добијене производе дели са својим господарем.⁴⁸

Да би раја знала са којим ће господарем шта делити, односно какав ће терор трпети од отоманских власти, Турци су освојену земљу пописали у царске књиге које су се звале царски дефтери и сва добра поделили на султанова добра која су се звала хасовине, на султанске и на приватне спахилуке.⁴⁹

Хасовина је било султанско добро које се никоме није могло уступити на уживање. Срби који су живели и радили у хасовини, плаћали су царски порез на земљу и на личност. Царски порез, харач, плаћало је муслиманско и немуслиман-

46 S. Pamuk, *Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2000, стр. 98.

47 К. Лиречек, *Историја Срба*, Београд, 1952, стр. 213.

48 О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд, 1974, стр. 78.

49 L. T. Darling, *Revenue Rising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, New York, 1996, стр. 137.

ско становништво султану, за гажење и обрађивање земље. Новац прикупљен од харача одлазио је редовно у Стамбол султану. Царски порез на личност, који се звао мирија, служио је за издржавање београдског везира, његове свите - „тевабије“ и царске војске у Пашалуку. Срби који су живели у хасовини, нису плаћали тзв. царску главницу, а како нису имали другог феудалног господара до султана, нису плаћали ни феудалну ренту у виду десетка од својих производа. Уместо царске главнице, плаћали су султану новчани додатак „спензу“ (испенцу) која је често била виша од царске главнице.

Царска главница била је састављена од девет разних врста дажбина које су плаћали Срби који су живели на султанским добрима: на свако ожењено лице, на сваку воденицу, на сваки казан, на сваку башту за поврће, на сваки виноградски простор „тулум“ (на којем се могло засадити до 1.000 лоза), на сваку трмку (кошницу), на свако свињче, од сваке женидбе и од сваке умрле старешинске главе.⁵⁰

Султан је спахијама – коњаницима давао земљу на уживање, под закуп или на поклон. Земља дата спахији на уживање или под закуп звала се султански спахилук, а земља дата на поклон спахији звала се приватни спахилук. Отоманско царство је било карактеристично по великом броју султанских спахилука и веома малом броју приватних спахилука. Султан је најрадије везивао спахију за себе тако што му није поклањао земљу него му је уживање земље условљавао заслугама у војној служби.

Срби који су живели и радили на султанском или приватном спахилуку, плаћали су султану царски порез на земљу и на личност као и додатни верски порез у новцу, а спахији десетак у земаљским производима. Добробит спахија зависила је од марљивости српских сељака, а егзистенција српског сељака на спахилуку од тога колико може да удовољи непосредном господару – спахији и колико овај његов непосредни господар може да га заштити од разних облика терора. И спахији и српском сељаку било је у интересу да се земља обрађује и да доноси плодове.

50 И. Исаков, “Привредни живот на Блакану у средњем веку”, *Књига о Балкану*, Београд, 1936, стр. 136.

Спахијски десетак прикупљале су саме спахије или закупци спахилука. О сакупљању пољопривредних производа на име десетка био је дужан да се стара сваки сеоски кмет. „Кмет је био дужан да се стара да десечарска храна буде на време и у потпуној количини пренесена и предата спахији, или лицу одређеном од спахије; и да се стара, да спахија, кад год дође у село, буде лепо дочекан и добро угошћен. Ово је последње било потребно и стога што су Срби, спахије сматрали као прве и најважније заштитнике, који су сузбијали често турска насиља и зулуме. Они су често били и прави пријатељи потлачених Срба, рачунајући да ће на овај начин више добити за њих бити.“⁵¹

У Османском царству, сви неправоверни, то јест сви који нису били муслиманске вере, били су дужни да поред царске главнице, харача који је износио један златни дукат годишње, плаћају додатни порез, цизју. Цизја је била део система норми исламског, шеријатског прва који је покороном становништву био наметнут као систем верске дискриминације.⁵² До краја XVI века, немуслиманци су на име овог додатног пореза плаћали 25 сребрних акчи годишње, док је у XVII веку тај износ повећан на 35 сребрних акчи. У оба случаја, радило се о противвредности половине златног дуката, јер је сребрна акча константно губила на тежини.⁵³

Цизја (*gizja*, *apan*.) данак од главе, по шеријатском праву су плаћали исламској заједници покорени немуслиманци (*зимми*) за личну и имовинску безбедност коју им је та заједница поклонила. По шеријатском праву, првобитно цизју су међу немуслиманцима били дужни да плаћају само одрасли мушкарци, телесно и духовно здрави. Харачари који су убирали цизју, морали су да у посебне дефтере уносе, поред имена, имена оца, места становања (махале) и лични опис оног који плаћа цизју.⁵⁴ Жене, деца и старци као неборци били су ослобођени ове дажбине. Слепци и богаљи плаћали су цизју

51 М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд, 1911, стр. 37.

52 М. Јефтић, «Ханефијски фикх и модерна српска правна историја», *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2, 2007, стр. 60.

53 S. Pamuk, *A Monetary History of Ottoman Empire*, стр. 63.

54 P. F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, London, 1977, стр. 97.

само у случају ако су држали имања. Такође су сиромашни калуђери били ослобођени плажања цизје.⁵⁵

Међутим, временом, царски харачари почињу да наплаћују цизју од свакога без разлике јер је, у крајњој инстанци, обвезник овог пореза према султану била нахија а не појединац. Наиме, султан би унапред разрезао нахијама суму коју су оне биле дужне да плате на име цизје. Ако би се приликом прикупљања новца испоставило да постоје обвезници који нису били у стању сами да плаћају, приморавани су имућнији хришћани и јевреји да плате више.⁵⁶

Кад су Османлије заузеле српске земље, да би ојачали своју силу и увећали војне редове, па тиме добили могућност да се одрже у Европи, они су од покорених Срба и осталих балканских хришћана узимали порез у здравој и одраслој мушкој деци старијој од 10 до 12 година. Децу су одмах водили у Стамбол и турчили. Овај царски порез, познат у Србији као данак у крви, плаћали су европски хришћани сваке пете године дајући султану 10.000 деце.

Систем *devşirme* (прикупљање, тур.) је увео султан Мурат II 1420-их година, као резултат војних потреба царства које се убрзано развијало. Султану је била потребна ода на војска у трупама великог броја, као и паздани цивили у двору и администрацији. Систем је био замишљен тако да онемогући стварање нове аристократије на основу наследног права која би могла да угрози положај султана и његове породице.⁵⁷

За прикупљање пореза у живој деци, све европске поробљене хришћанске земље биле су подељене у пет великих пореских области.⁵⁸ Одређени царски комесари ишли су сваке године, редом, да походе по једну ову област, и да у свакој прегледају, издвоје и пошаљу у Стамбол по 2.000 деце, тако да за пет година обиђу свих пет пореских области и да за то време узму 10.000 деце. У нарочитим дефтерима, царски комесари су уредно бележили колико мушке деце има у којој

55 Г. Елезовић, *Турски споменици*, стр. 436.

56 L. S. Stavrinis, *The Balkans since 1453*, New York, 1958, стр. 35.

57 V. L. Ménage, "Some Notes on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, br. 29, 1966.

58 М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, стр. 33, 34.

нахији и колико ће свака нахија дати деце султану сваке наредне године.

Да би прикупили децу, царски комесари су залазили по варошима и селима, пред које су родитељи и старешине породичних задруга изводили своју мушку децу. Изведену децу комесари су пажљиво прегледали и ону најздравију и најлепшу одвајали и сакупљали, па затим одмах слали у Истамбул.

Ако би посумњали у истинитост пријављивања деце, комесари су имали овлашћење да изврше претрес појединих кућа. Ако би се претресом обистинила њихова сумња, онда би старешина куће као утајивач био стављан на тешке и грозне муке. Али све ове муке и патње нису могле да зауставе Србе родитеље да своју децу не задрже код себе. Они су у свом страху, у најодсуднијем часу, често сами сакатили своју децу или их на силу женили после десете а пре дванаесте година живота, да би их на овај начин задржали и сачували.

Сва одузета деца турчена су у Истамбулу и врло брижљиво спремана за војнички живот. Од њих су касније постали они слини и чувени јањичари који су ратовали као пешадија. На несрећу српску, јањичарски одреди су се одржали скоро три столећа. Њих је тек султан Мехмед II, у лето 1826. године, распустио.

Терор, застрашивање, најезде и одмазде на поробљеној земљи

Средином 16. века, уморна османска војска, господар тада најмоћнијег царства, плашила је и тиранисала поробљено становништво на Балкану. Дуго ратовање и исцрпљивање, доводило је султанове војнике у стање раздражености а бес су обично искаљивали на немоћно и беспомоћно становништво.

Кроз Србију је водило неколико главних путева европске Турске. Њима су пролазили трговачки каравани. Са ширењем Отоманске империје, Цариградским друмом крстарили су велике турске војске које су запоседале пограничне крајеве и водиле борбе са Аустријом.

Најезда отоманских војника и насиља која су вршили над српским живљем била су таква да од њих нису могла

опстати насеља покрај друмова. Народ, јадан и бедан, притиснут феудалним обавезама, ужасним данком у крви, плачком и терором који је вршен над њим, био је приморан да бежи у планине, што даље од друмова куда се кретала разуларена турска војска, која је свуда где се појави сејала страх.

Члан аустријског посланства, Бенедикт Курипешкић, је 1530. године забележио: „Поред путева земља је најслабије обрађена због тога што Турци, путујући тамо-амо, силом одузимају све што српско становништво има, а за то не плаћајући никакву надокнаду. Отимају им и задњи залог из уста, као дивљи и бесни пси, вуци и лавови. Због тога сироти људи беже са целом својом имовином у планине и на плодне пањњаке далеко од путева па ту обрађују своју земљу.“⁵⁹

Пола века касније, немачки путник Герлих, путујући покрај Смедерева, приметио је погреб у чијој су поворци биле само жене. Њихове мужеве, браћу и очеве Турци су одвели у Будим да кулуче на оправци разваљеног града.

Потресне сцене забележио је 1665. године и енглески дипломата Рико, који је путовао Србијом у пратњи турске војске. Он је навео: «Сасвим је немогуће задржати на узди и у реду турску коњицу и пешадију док је на маршевима. Они се поделе у чете од по 20 до 30 људи, па тумарају по околини. Силни и разјарени, госте се у сеоским кућама до миле воље, а онда сељацима поотимају децу да их као робље продају где стигну, говорећи да је то робље угарско или московско. Због тога, овај народ бежи у планине или у вароши, само да се спаси од бесних султанових војника.»⁶⁰

Примера терора и застрашивања које су отоманске власти вршиле перманентно било је много. Да би казнио и заплашио Србе, Синан – паша је 1594. године наредио да се из манастира Милешева пренесу у Београд мошти светитеља Саве Немањина и да се јавно спале на Врачару.

У лето 1596. године, султан Мехмед III кренуо је са војском на Аустрију. Пут којим је пролазио велики падишах и његова војска био је обележен лешевима хришћанских сељака. Секретар енглеске амбасаде у Истамбулу, сер Тома Главер, који се налазио у султановој пратњи, запањен сви-

59 Р. Самарцић, *Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку*, Београд, 1952, стр. 13.

60 Р. Самарцић, *Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку*, стр. 14.

репошћу турских војника, саставио је кратак опис путовања када је крај пута приметио два човека набијена на колац: „Кочеве су стајали усправно, забијени у доњи део тела, излазећи на врат.“⁶¹

Дошавши у Ниш, 28. јуна исте године, сер Главер још додаје, да је испред вароши видео још два човека набијена на колац, а на улазу у варош било је одераних хришћанских глава напуњених сеном. Висиле су о узицама на дирецима. „Било их је три стотине...“⁶²

Један запис из 1599. године јасно описује насиље отоманских власти: „Села и градове палише, и цркве многе опустеше, и свете иконе покрасе и света места оскрнавише. Ови беше сасечени, други пострелјани. И не беше места где мртви не лежаху. Брда, долине, вртови, поља, све беше тада пуно мртвих телеса. А друге одводише у туђу земљу и растављаху. Беше тада горко ридање и плач, одводили су друга од друга, брата од брата, сина од оца, мајку од сина.“⁶³

У рату са Аустријом у Старој Србији, у јесен 1689. године, османска војска је трпела велике поразе. Срби су пришли аустријској војсци, желећи да се ослободе турског јарма и зулума. Муслиманско становништво, бежећи пред Аустријанцима, склањало се унутар зидина турских градова. Градови су ускоро били пренатрпани и у њима је почела да хара куга. Због тога је аустријски генерал Пиколонини наредио 16. октобра те године да се кужни градови спале. Нарочито велики пожар захватио је Скопље у којем се налазило око 60.000 становника. Како су зграде биле махом од дрвене грађе, пожар је направио праву пустош.

Иако је све говорило у прилог изгледима да ће османска сила бити коначно покорена, Патријарх Арсеније III се у Пећи у највећој тајности спремао да материјално помогне општу хришћанску мисију против Османлија. Он није био престрашен само за свој живот и животе калуђера већ и за патријаршијско благо. Већ од раније, он је био подозреван према Турцима који су више пута тражили повод да нападну Патријаршију не би ли се домогли патријаршијског блага.

Када се крајем 1689. године ратна срећа окренула против аустријске војске, Турци су почели да се свете. Муке и

61 Р. Самарцић, *Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку*, стр. 20.

62 Р. Самарцић, *Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку*, стр. 30.

63 Р. Самарцић, *Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку*, стр. 31.

страхоте одмазде нису осетили само они који су успели да са Патријархом Арсенијем избегну пут Аустрије.

Турци су напали Патријаршију, опљачкали њено имање и тројицу затечених калуђера сасекли. Сличан је случај био и са манастирима Дечани, Милешевом, Ђурђевим Ступовима, Сопћанима, Раваницом и Студеницом. Један запис у Дечанима описује с грозом те дане, да је Гашли-паша игумана опленио а манастир опустео. Нишки владика Рувим писао је 1689. године на Цетињу о великој беди „коју без да говорим свак може знати шта се чини када се царство измењује“.⁶⁴ Пећки паша Махмудбеговић, за освету за своју кућу и имање, почео је „плени и сећи и жећи“ нахије, тетовску, призренску, ђаковачку, пећку, плавску, белопољску, вучитрнску и Мораву, све до Новог Пазара. Није штедео ни цркве ни манастире. Свет се спасавао где је знао и могао, у планине, у пећине и преко границе.

Глад и беда беху страшни. О ужасном положају српског народа који је био сведен на звери, један босански фрањевачки хроничар је записао: „И то лето једоше људи месо пасје и човечије и коњско и много нечисто. Силан народ помре у великој муци. Кудгод би се мако, лежаху мартци, нит се копаху нит имадоше ко. Јиђаху ресу липову, с дрвја кору, винову лозу, псе, мачке.“⁶⁵

Борба и погибије у рату, куга, глад, сеобе, и ове турске освете проредиле су страховито српски народ у Старој Србији. У појединим породицама, домаћин или старији син примали би ислам не би ли им кућа била поштеђена од намета, насиља и одмазде. Остала чељад, жене и деца остајали би у хришћанству. Тих појава забележен је читав низ у времену од XVI до почетка XX века.⁶⁶ Нарочито је ова појава била распрострањена после слома аустријске офанзиве у зиму 1689. године, када је међу Србима завладао самртнички страх. Тада је настао грабеж српских имања, гоњење и убијање. У судбоносној невољи, људи су прибегавали преваравању.

64 В. Ђоровић, *Илустрована историја Срба*, Књига четврта, Београд, 2006, стр. 99.

65 В. Ђоровић, *Илустрована историја Срба*, стр. 100.

66 R. W. Buliett, *Conversion to Islam in the Middle Period: An Essay in Quantitative History*, Cambridge, 1979, стр. 89.

Литература

- Angelov, D., „Certains aspects de la conquête des peuples balcaniques par les Turcs“, *Byzantinoslavica*, br. 17, 1956.
- Беј, Е., *Алах је велики*, Београд, 1937.
- Белдачину, И., „Почеци – Осман и Орхан“, Р. Мантран, ур.: *Историја Османског царства*, Београд, 2002.
- Белдачину, Н., „Организација Османског царства“, Р. Мантран, ур., *Историја Османског царства*, Београд, 2002.
- Buliett, R. W., *Conversion to Islam in the Middle Period: An Essay in Quantitative History*, Cambridge, 1979.
- Ватен, Н., „Успон Османлија 1362-1451“, Р. Мантран, ур., *Историја Османског царства*, Београд, 2002.
- Gibbons, G., *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916.
- Darling, L. T., *Revenue Rising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, New York, 1996.
- Елезовић, Г., *Турски споменици*, Књига 8, Српска академија наука и уметности, Београд, 1950.
- Зиројевић, О., *Турско војно уређење у Србији 1459-1683*, Београд, 1974.
- Imber, S., *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul, 1990.
- Иналцик, Х., *Османско царство*, Београд, 1974.
- Исаков, И., „Привредни живот на Блакану у средњем веку“, *Књига о Балкану*, Београд, 1936.
- Јефтић, М., «Ханефијски фикх и модерна српска правна историја», *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2, 2007.
- Јиречек, К., *Историја Срба*, Београд, 1952.
- Johnson, J. T. *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition*, New York, 1991.
- Kadly-Nagy, G., „The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire“, *Harvard Ukrainian Studies*, br. 3-4, 1980.

- Kafadar, Ц., *Between Two Worlds: The Constitution of the Ottoman State*, Berkeley, 1995.
- Lindner, R. P., "Stimulus and Justification in Early Ottoman History", *Greek Orthodox Theological Review*, br. 27, 1982.
- Ménage, L. V., "Some Notes on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, br. 29, 1966.
- Милојевић, М.С., *Одломци историје Срба и српских - југословенских земаља у Турској и Аустрији*, Београд, 1872.
- Mihaljčić, R., *Kraj srpskog carstva*, Београд, 1975.
- Новаковић, С., *Балканска питања*, Београд, 1906.
- Новаковић, С., *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд, 1933.
- Његован, З., „Пољопривреда у време турске власти“, *Пољопривреда средњовековне Србије*, Београд, 1997.
- Ramuk, S., *Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2000.
- Петровић, М., *Финансије и установе обновљене Србије*, Београд, 1911.
- Stavrinos, L.S., *The Balkans since 1453*, New York, 1958.
- Sugar, P. F., *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, London, 1977.
- Ђоровић, В., *Илустрована историја Срба*, Књига четврта, Београд, 2006.
- Febvre, L., "Review of Köprülü, Les origines de l'empire ottoman", *Annales: Economies, sociétés, civilisations*, br. 9, 1937.
- Шкриванић, Г., *Косовска битка*, Историјски институт НР Црне Горе, Цетиње, 1956.

Ratko Ljubojevic

*UNCONTROLLED POWER AS AN
INSTRUMENT OF EXPANSIONIST POLICY
OF OTTOMAN AUTHORITIES ON BALKANS*

Summary

Uncontrolled power of Ottoman authorities was not random but systematic one, a function of their expansionist policy. The forms and strength of systematic tyranny of Ottomans during their rule at Balkans had been changing in line with the power of central State authorities. The tyranny of Ottoman authorities in Balkan states, as a cause-consequence effect of the domination of power and enforcement, appeared in different forms in periods of strong central authorities by the end of 16th century and in periods of their weakening during 17th and 18th centuries. While the central State authorities were strong, basic forms of tyranny on the territories that were not yet conquered were the function of devastating the boarder lands for easier domination over them in vassal period. When certain territory would be finally conquered, the tyranny would become the function of rejuvenation of military forces and tax collection for ruler's treasury. When central power weakened, the tyranny took new forms of intimidation and material exhaustion on the territory burdened with high insecurity and fear.

Key words: uncontrolled power, terror, expansionist policy, Ottoman authorities, Balkans